

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 94, 95; BA, MAD, nr. 9848, s. 215; Mehmed Necatî, *Târîh-i Feth-i Yanık*, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1308; Mustafa Zühdi, *Târîh-i Uyuvar*, İÜ Ktp., TY, nr. 2488; Hacı Ali Efendi, *Târîh-i Kamanîçe* (haz. İbrahim Özcan, mezuniyet tezi, 1970), İÜ Ed. Fak.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 303 vd.; VII, 81 vd.; Behcetî, *Silsiletü'l-Asâfiyye*, Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 212, vr. 76^a vd.; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyinâme'si* (doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânin-i Âli-Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 52, 191, 237; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 735-748; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, I, 352-356; Nâbî, *Târîh-i Kamanîçe*, İstanbul 1281; Montecuccoli, *Fenn-i Harb*, İÜ Ktp., TY, nr. 3890; Osman Dede, *Cevâhirü't-tevârih*, Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 231; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, tür.yer.; Silâhdar, *Târîh*, I, 221 vd., 393 vd., 490 vd., 565 vd., 615, 659-660; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1979-80, III, 170 vd.; IV, 1-12; *Hadîkatü'l-vüzerâ*, s. 106-109; *İsâzâde Târîhi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, tür.yer.; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I-III, tür.yer.; Râşid, *Târîh*, I, tür.yer.; Ayvansarayî, *Vefeyâtı Selâtin*, s. 13; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin – Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 185, 347; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 82-83; Ferâizzâde Mehmed Said, *Gülşen-i Maârif*, İstanbul 1252, II, 893-939; Hammer (Atâ Bey), XI, 82 vd., 297; A. Vandal, *Les voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, Paris 1900, tür.yer.; Ahmed Muhtar, *Sen Gotar'da Osmanlı Ordusu*, İstanbul 1326; Ahmed Refik [Altınay], *Köprülüler*, İstanbul 1331, tür.yer.; a.mlf., *Yirmibeş Sene Siper Kavgası*, İstanbul 1333, s. 54-67; a.mlf., "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile Mülâkat", *Edebiyyât-ı Umûmiyye Mecmuası*, sy. 913, İstanbul 13 Kasım 1324; *Osmanlı Mefellîfleri*, III, 116; Raif – Ekrem, *Sen Gotar Seferi (1662-1664)*, İstanbul 1934; Uzunçarşılı, *Osmanlı Târîhi*, III/1, s. 401-428; III/2, s. 200-201, 418-420; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 119-128; G. Wagner, *Turkenjahr 1664, Eine Europäische*, Eisenstadt 1964, s. 5 vd.; Ekkehard Eickhoff, "Denizcilik Tarihinde Kandiye Muharebesi", *Atatürk Konferansları II: 1964-68*, Ankara 1970, s. 157-161; Danişmend, *Kronoloji*², III, 429-445; V, 43; Suna Arı, *Fazıl Ahmed Paşa Zamanında Girit Meselesi* (lisans tezi, 1971), İÜ Ed. Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 1621; Rycout, s. 71, 198, 206-210; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 61-62, 82; Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İstanbul 1988, s. 70 vd.; Orhan Köprülü, "Kandiye'de Köprülüler'e Ait Kitabeler", *İsmail Hakki Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988, s. 487-494; Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar* (nşr. Charles Schefer, trc. Nahit Sırrı Örik), Ankara 1998, I, 3, 7 vd., 196-197; Josef Blaškovič, "Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları", *TED*, sy. 9 (1978), s. 293-342; Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, 897-903; a.mlf. – R. C. Repp, "Köprülü", *EJ*² (Fr.), V, 257-259.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

KÖPRÜLÜZÂDE FÂZIL MUSTAFA PAŞA (ö. 1102/1691)

Osmanlı sadrazamı.

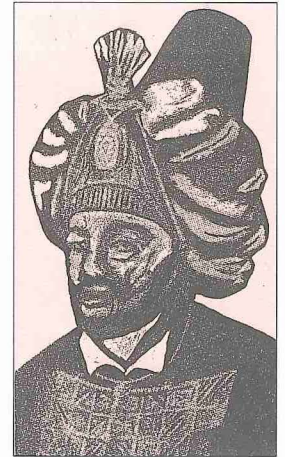
1047 (1637) yılında Amasya'nın Köprü (Vezirköprü) kazasında doğdu. Köprülü Mehmed Paşa'nın oğludur. Dört yaşında iken babasıyla birlikte İstanbul'a gitti. Ağabeyi Fâzıl Ahmed Paşa gibi medrese eğitimi gördü ve özel hocalardan ders aldı. Babasının sadâreti döneminde 1070'te (1660) saray hizmetine alınarak dergâh-ı âlî müteferrikalığı görevine tayin edildi. Küçük kardeşi Ali Bey'le birlikte ağabeyi Sadrazam Ahmed Paşa'nın Uyvar seferine katıldı; Yenikale'nin fethinde ve Sen Gotar savaşlarında bulundu. Annesi ve kız kardeşiyle beraber Girit'e giderek yine ağabeyinin Kandiye kuşatmasında yer aldı; buradan annesiyle hacca gitti. Eniştesi ve yeni sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın isteğiyle 1091 Cemâzîyelâhîrinde (Temmuz 1680) Kubbealtı'nda yedinci vezirliğe getirildi. Aynı yıl Vâlide Turhan Sultan ve padişahın kardeşlerinin Edirne'ye sevkî ve muhafazalarıyla görevlendirildi, rütbesi de altıncı vezirlik oldu. Viyana seferi sırasında Edirne kaymakamlığıyla dördüncü vezirliğe yükseltildi. 1094 (1683) sonlarında Niğbolu sancağı ilhakıyla Özi muhafızı ve Babadağı serdari oldu.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra merkeze çağrılarak Kubbealtı'nda üçüncü vezirliğe getirildi (Cemâzîyelevvel 1094 / Mayıs 1683); çok geçmeden de yeni vezîriâzam Kara İbrâhim Paşa'nın Köprülü ailesine karşı kininin, padişahın da Köprülüler'e kırgınlığının etkisiyle emekliye ayrıldı. Fakat emekliliği uzun sürmedi; 1096 (1685) yılı sonlarında Sakız, birkaç ay sonra Çanakkale Boğazı muhafızlığına tayin edildi. Zilkade 1098'de (Eylül 1687) kapıkulu askerlerinin isyanı üzerine İstanbul'a çağrılarak ikinci vezirlikle rikâb-ı hümâyün kaymakamlığına getirildi ve isyanın bastırılmasıyla görevlendirildi. İsyanın büyümesi üzerine IV. Mehmed'in tahttan indirilip yerine II. Süleyman'ın getirilmesinde önemli rol oynadı (*İsâzâde Tarihi*, s. 205). Ancak, Köprülüler'e karşı öfkeli olan yeniçeriler tarafından cülûs bahşişine karşı olduğu ve zorbaları cezalandıracağı gibi gerekçelerle tehdit edilince Rebülâhîr 1099'da (Şubat 1688) Seddülbahir muhafızlığına getirilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu görevin-

de kısa bir müddet kalan Mustafa Paşa, merkezde ortalığın yatışmasının ardından Mart 1688'de Hanya muhafızlığına tayin edildi. Birkaç ay sonra Kandiye, aynı yılın sonlarında ikinci defa Sakız muhafızı oldu. Bu sırada Avrupa cephesinde Osmanlı kuvvetlerinin mağlûbiyetleri, Avusturya ordusunun Balkanlar'a kadar inip Üsküp'e ulaşması, Mora, Arnavutluk ve Sırbistan isyanlarıyla baş edilememesi üzerine başlayan yeni bir sadrazam arayışı, Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'nin de tavsiyesiyle Köprülüzâde Mustafa Paşa'ya sadâret yolunu açtı (11 Muharrem 1101 / 25 Ekim 1689).

8 Kasım'da Edirne'ye gelerek mührü alan Mustafa Paşa öncelikle iç meseleleri ele aldı. Taşra idarecilerine adâletnâmeler çıkartarak reâyâ üzerindeki zulmün kaldırılması gerektiğini belirtti. Merkezde devlet adamlarına yaptığı konuşmada ise devletin mâruz kaldığı tehlikeleri, savaşın devam etmesi gerektiğini, görevlerinin ciddiyet ve nezaketini anlattı ve hepsini İslâm'ın prensiplerine uymaya çağırdı (Kantemir, III, 187). O sırada devlet malî, idarî ve askerî buhran içinde bulunuyordu. Zira 1683 yılından beri devam etmekte olan savaşlar hazine giderlerini oldukça arttırmıştı. II. Süleyman'ın cülûs bahşişi meselesi de hazineye ayrı bir yük getirmişti. Geçici bir tedbir olarak vezîriâzam kendi konağındaki gümüş eşya ve sofratakimlerini darphâneye göndererek ayarı düzgün paralar kestirdi. Onun bu örnek davranışı başta padişah olmak üzere bazı devlet adamlarını da harekete geçirdi.

Mustafa Paşa Rumeli kesiminde savaşlar sebebiyle üzerlerindeki malî baskılar giderek artan gayri müslim tebaanın durumunu düzeltmeye çalıştı (Zinkeisen, V, 186-187). Bu konuda yaptığı en önemli düzenleme kaynaklarda nizâm-ı cedid

Köprülüzâde
Fâzıl
Mustafa
Paşa'nın
temsili
bir resmi

şeklinde geçen (Râşid, II, 148) cizye ıslahatıdır. Cemâziyelevvel 1102'de (Şubat 1691) çıkarttığı bir fermanla (BA, KK, nr. 3530, s. 31-32) cizye toplanmasını yeni bir esasa bağladı; fıkıh hükümlerine göre bu verginin kişi başına alınması ilkesine dönüldü. Görevli suistimallerini veya karışıklıkları önlemek için vergisini ödeyenlere miktara göre farklı makbuzlar verdi. Cizyedarların ücretlerini devlet tarafından karşıladı ve cizye gelirlerinin tek merkezde toplanması uygulamasını başlattı. Mustafa Paşa'nın uygulamaya koyduğu bir başka yenilik şartları uygun kilise görevlilerinin de vergi mükellefi sayılmasıdır. Gayri müslimlere yönelik öteki uygulaması da, kilise tamirlerine izin verilmesidir. Ayrıca gayri müslim tebaadan tahsil edilen bazı olağan üstü vergiler kaldırıldı. Buna karşılık ticarî mallardan alınan gümrük ve tütün vergileri arttırıldı. Mâkul bir tasarruf politikası uygulandı ve devlet memurlarının maaşları da vergiye tâbi tutuldu (Morawitz, s. 11).

Köprülüâde Mustafa Paşa devlet malîyesinde de düzenlemelerde bulundu. Defterdarlığa getirilen Kirli İsmâil Efendi aracılığıyla yapılan malî uygulamalar üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi narhın kaldırılarak serbest ticaretin teşvikidir. Bu uygulamayı dinî gerekçelerle yapan Mustafa Paşa çok geçmeden halkın yakınmasına ve çeşitli kesimlerin eleştirilerine hedef oldu. Yaşanan karışıklık sebebiyle piyasada bazı malların fiyatı aşırı yükselirken bazıları da karaborsaya düştü. İkinci olarak devlet hazinesini rahatlatmak amacıyla 1688'de darbedilip piyasaya sürülen mangır meselesi ele alındı. Mustafa Paşa'nın sadâreti boyunca tedavülde kalan ve önce ikisi, sonra biri 1 akçeye karşılık tutulan bu bakır para, geçici olarak hazineyi rahatlatırsa da giderek büyük bir enflasyona yol açtı. Halkın, elindeki mangırı harcamaya, altın ve gümüşü ise tasarruf aracı olarak

kullanmaya çalışması Mustafa Paşa'nın bazı zecrî tedbirler almasına sebep oldu. Kalpazanlık faaliyetlerinin artması ise bir başka problemdi. Bunun önlenmesi için sadece İstanbul Darphânesi'nde basılan mangırların tedavülde kalacağına dair ferman çıkarıldı. Üçüncü olarak Mustafa Paşa da müsadere uygulamasına ağırlık verip hazineyi desteklemeye çalıştı (Ferâizîâde Mehmed Said, II, 984). Bu arada matbah-ı âmire, ıstabl-ı âmire ve diğer saray müesseselerinin hesaplarını inceleyerek hazineye yılda 500 keseden fazla gelir sağladı.

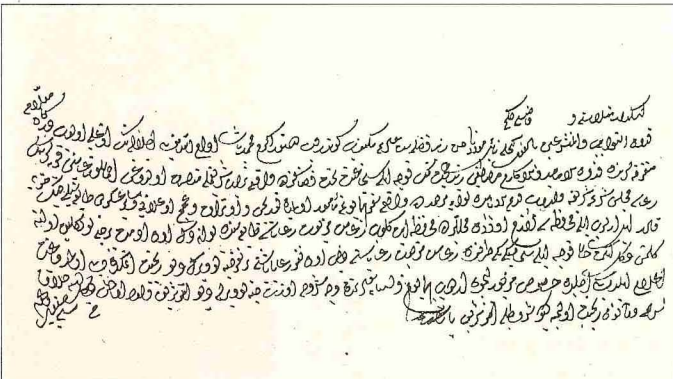
Mustafa Paşa bu malî düzenlemelerin ardından idareye el attı. Hükümet ve ordunun kilit noktalarına dürüstlükleriyle tanınan kişiler yerleştirdi. Taşra görevlilerinin tayinine dikkat ederek tımar sistemini ıslaha çalıştı. Anadolu ve Suriye taraflarında aşiretleri iskân faaliyetlerinde bulundu. Böylece bir yandan konar göçerlerle yerleşik halk arasındaki çatışmalara son vermek, diğer yandan boş ve sahipsiz toprakları ziraata açmak istemişti. Zağarcıbaşılığa getirdiği Eğinli Mehmed Ağa vasıtasıyla Yeniçeri Ocağı'nda yoklama yaptırdı ve yeniçerilerin sayısını azaltarak hazineye önemli gelir sağladı. O zamana kadar seferlere çağrılmamış olan aşiretlerden de istifade etmek için yeni askerî düzenlemeler yaptı. 1691'deki ikinci Avusturya seferinde Anadolu kuvvetlerinin arasında bu aşiret askerleri de vardı. Yine aynı yıl içinde Rumeli'deki yürükler "evlâd-ı Fâtihan" adıyla yeni bir düzene sokularak silâhlı kuvvet haline getirildi. Mustafa Paşa, bir süre önce "nefir-i âm" usulüyle toplanan düzensiz askerleri terhis ederek orduya düzen verdikten sonra kaybedilen yerleri geri alma siyasetine döndü ve sefer hazırlıklarını sürdürürken padişah üzerinde büyük etkileri olan Dârüssaadde Ağası Mustafa Ağa ile padişah hocası Arap Abdülvehhab Efendi'yi görevlerinden uzaklaştırdı. Ayrıca askerî, malî

ve önemli bürokratik makamlarda değişiklikler yaptı. Ordunun geçeceği yolları ve köprüleri masrafı hazineden olmak üzere onarttı. Yaptırdığı yeni gemilerle donanmayı da güçlendirdi.

Rumeli'de Üsküp'e kadar ilerleyen Avusturya kuvvetlerini geri atmak için ilk seferine Şevval 1101'de (Temmuz 1690) çıkmıştı. Bu harekât sırasında Şehirköyü (Piro), Vidin, Pasarofça, Güvercinlik, Semendire, Niş ve asıl önemlisi Belgrad geri alındı. Daha sonra Sava kıyısındaki Böğürdelen (Sabaç) Kalesi ile Tuna kıyısındaki Vidin, Fethülislâm, Hırsova kaleleri ve Tuna'daki adalar zaptedildi. Avusturya kuvvetleri Tuna'nın öte yakasına atıldı.

1691 kışını İstanbul'da geçiren Mustafa Paşa, Defterdar İsmâil Efendi'ye devletin gelir ve gider durumunu tesbit ettirecek çıkacağı ikinci seferin masrafları için gerekli tedbirleri alıp sefer hazırlıklarına başladı. Ancak bir süre İstanbul'da kalarak bütün cephelerin ihtiyaçlarını karşılamak istiyordu. Merkezden ayrılmak istemeyişinin asıl sebebi ise ağır hasta olan II. Süleyman'ın yerine IV. Mehmed veya oğullarından birinin tahta geçirilmesi endişesiydi (Kantemir, III, 753). Nitekim İstanbul'da bulunan IV. Mehmed taraftarlarıyla ocaktan atılanlar ve ulemâdan bazı gayri memnun kimselerin vezîriâzâmın İstanbul'da bulunmamasından istifade ile saltanat değişikliği yapacakları söylentileri üzerine IV. Mehmed ve oğulları ile II. Süleyman'ın tekrar Edirne'ye gitmesini sağladı. Devlet erkânının ısrarıyla bu ikinci sefere yine kendisi kumanda etti. Vezîriâzâm, II. Süleyman'ın ölümü halinde silâhtar ağaya sultanın kardeşi Ahmed'in tahta geçirilmesi tâlimatını verdi.

18 Ramazan 1102'de (15 Haziran 1691) Edirne'den ayrılan vezîriâzâm, daha Sofya'ya ulaşmadan II. Süleyman'ın ölüm ve kardeşi II. Ahmed'in cülûs haberini aldı. Yeni hükümdar tarafından görevinde bırakılan Mustafa Paşa seferi sürdürdü. Belgrad'a gelince yaptığı istişarede Kırım ve eyalet kuvvetlerinin beklenmesi kararını dinlemeyip Sava üzerinde kurulan köprüden orduyu Zemun yakasına geçirdi. Baden Prensi Louis (Ludwig) kumandasındaki 100.000 kişilik Avusturya kuvveti Varadin civarında bulunuyordu. Belgrad'ın kuzeybatısında ve Karlofça'nın güneydoğusunda yer alan Salankamen (Szalankamen) palankası ile Varadin arasında mevzilendi. Kırım kuvvetlerini burada beklemek istiyordu. Fakat Osmanlı ordusunda Kırım kuvvetlerinin bulunmadığını öğre-

Köprülüâde Fâzil Mustafa Paşa'nın müteferrikalığı sırasında zeâmet sahibi olduğuna dair hüküm (BA, MD, nr. 93, s. 50)

nen Prens Ludwig, Varadin yolunun da kapanmış olduğunu dikkate alarak askeri erzak sıkıntısı içinde olmasına rağmen hemen saldırıya geçti. 24 Zilkade 1102'de (19 Ağustos 1691) ikinci vakti başlayan savaşta merkeze hücum eden Avusturya kuvvetlerine karşı askeri cesaretlendirmek için öne çıkan Mustafa Paşa bir kurşun isabetiyle şehid düştü. Onun ölümü ordunun dağılmasına ve geri çekilmesine yol açtı. Ordunun ağırlıkları Avusturyalılar'ın eline geçtiği gibi bütün aramalara rağmen Mustafa Paşa'nın naaşı bulunamadı. Rüşdî Ahmed Efendi tarafından şehâdetine, "Adem cisrini geçti râh-ı Hak'ta Köprülüzâde" mısrayla tarih düşürülmüştür.

Kaynaklara göre az konuşan, açık sözlü, dürüst, samimi, basiretli, cesur ve dindar bir kişi olan Mustafa Paşa devletin ihtiyaç duyduğu islahatın gerekliliğine inanmış, bu alanda önemli girişimlerde bulunmuş bir devlet adamı özelliği taşır. İki yılı bile doldurmayan (1 yıl 10 ay) veziriazamlığı dönemine oldukça önemli icraatları sığdırmış, kubbe vezirlerinin sayısını sınırlandırmak gibi merkezi sistemdeki reformları yanında taşrada il idaresinde de yeni uygulamalara girişerek kadırlarla nâiblerin hükümlerini ve muhakemelerini kontrol edip suistimale engel olmak, âyan ve halk arasında âhenk kurmak düşüncesiyle her beldede merkezdeki Dîvân-ı Hümayun'a benzer âyan meclisleri oluşturmuştur (*Amasya Tarihi*, IV, 212).

Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın bir başka özelliği ilmî faaliyetlerde bulunması, âlimleri himaye etmesiydi. Hatta hadis ve lugat dallarında "imâmü'l-hadis" unvanıyla, devrinin ulemâsına İstanbul'da Vefa'daki kütüphanesinde ders verecek kadar ihtisas sahibi olduğu kaynaklarda belirtilir. Bu özellikleri sebebiyle ağabeyi gibi "Fâzıl" sıfatıyla anılan Mustafa Paşa icraatlarında babasının sert politikasını izlememiş, dış politikadaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. İstanbul'da Akbıyık Camii meydanında bir zâviye yaptırdığı (Ayvansarâyî, *Vefeyât*, s. 88), ağabeyinin kurduğu kütüphanenin vakfiyesini tamamlattığı bilinmektedir. Oğullarından, Nûman Paşa III. Ahmed döneminde sadrazamlık yapmış, öteki oğlu Abdullah Paşa ise çeşitli devlet hizmetlerinde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 93, 99, 101, 102; BA, MAD, nr. 7157; BA, KK, nr. 3530, s. 31-32; Behcetî, *Silsiletü'l-Âsafiyeye*, Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr.

212, vr. 164* vd.; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'ü'nâme'si* (doktora tezi, 1993), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 400, 420; *Anonim Osmanlı Tarihi* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 5, 8, 10, 11, 12, 17, 28, 43, 112-113, 160, 161, 261; Mustafa Zühdi, *Târih-i Üyvâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 2488, vr. 70* vd.; Mevkûfatı Abdullah b. İbrâhîm, *Vâkiât-ı Rûzmerre*, I, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437, tür.yer.; II-III, TSMK, Revan Köşkü, nr. 1223-1224, tür.yer.; Rycaut, *The Turkish History*, London 1704, II, 336-388; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 164, 174-175, 214, 246-247, 273-274, 290, 299, 315, 339-402, 423, 519; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 149, 155-158, 187, 206-221, 427-428, 753; Silâhdar, *Târih*, I, 734; II, 127, 222, 230, 283-284, 295-296, 312, 318-323, 350, 363, 483 vd., 501 vd., 562 vd., 583-596; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 116-118; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Vaziyeti*, s. 224-225, 269-270; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 520; II, 46-47, 48, 98, 101, 143, 146, 256; III, 677, 678; Râşid, *Târih*, I, 362, 425, 441, 526-527; II, 2-3, 25, 42, 96 vd., 148; *İsâzâde Tarihi* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, s. 153, 167, 181, 182, 183, 184, 188, 197, 204, 205, 207, 213, 218, 220, 224; Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin*, s. 88; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârîh* (haz. Fahri Ç. Derin - Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 347-348; Ferâizîzâde Mehmed Said, *Gülşen-i Maârif*, İstanbul 1252, II, 984 vd.; Hammer, *HEO*, XII, 236, 257-258, 296, 301-333, 368-369; Zinkeisen, *Geschichte*, V, 186-187, 299; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 4-10, 97, 100, 111; *Sicill-i Osmânî*, IV, 406-407; *Amasya Tarihi*, IV, 212; Necatî Tacan, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş, Belgrad, Slankamen, Petrovaradin, Lugoş, Timişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri (1690-1696)*, İstanbul 1939, s. 10-53; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 492, 500-501, 522-537, 585, 595; III/2, s. 71-73, 233, 431-434; Danişmend, *Kronoloji*², III, 464, 468-472; V, 46-47; Ch. Moraviz, *Türkiye Maliyesi* (der. Maliye Tetkik Kurulu), Ankara 1979, s. 11; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 21, 137-141, 262, 288-289, 296; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı*, İstanbul 1987, s. 1-6, 27-28, 33-34, 46, 107; Vahid Çabuk, *Köprülüler*, İstanbul 1988, s. 159-177; Zeynep Aycibin, *Köprülüzâde Mustafa Paşa ve Dönemi* (yüksek lisans tezi, 2001), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; B. C. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye" (trc. Şinasi Altundağ), *TTK Belleten*, VIII/32 (1944), s. 633-635; R. Mantran, "Un document sur la cizye à la fin du XVIIe siècle", *JTS*, sy. 11 (1987), s. 11-15; S. Lászlo, "A Szágad Legkeményebb, Legvéresebb Csátája, Dokumentumok A Szalánkemeni Csata Történetéhez", *Baranyai Történetírás* (Pécs 1992), s. 259; Fahmi Yılmaz, "The Life of Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa and his Reforms", *Osm.Ar.*, XX (2000), s. 165-221; Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", *İA*, VI, 903-905; a.mlf. - R. C. Reep, "Köprülü", *EI*² (Fr.), V, 259-260.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

KÖPRÜLÜZÂDE NÜMAN PAŞA

(ö. 1131/1719)

Osmanlı sadrazamı.

1086 (1675) yılı civarında İstanbul'da doğdu. Fâzıl Mustafa Paşa'nın oğludur. İyi bir medrese eğitimi gördü; Demirkapılı Fâzıl Süleyman ve Kayserili Hâfiz Seyyid Ahmed efendilerden ders aldı. 1691'de babasının ölümünden sonra Köprülü evkafının mütevellisi oldu. 1107'de (1696) II. Mustafa'nın ikinci Avusturya seferine masraflarını kendi karşıladığı 150 piyade ile katıldı. Akrabası Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında 1112'de (1700) kubbe vezirlerinin altıncısı olarak Dîvân-ı Hümayun üyesi oldu. Ertesi yıl Erzurum valiliğine tayin edildi. İki yıl sonra Anadolu (Kütahya) valiliğine getirildi ve 1115'te (1703) İstanbul'da çıkan isyanı bastırmak üzere merkeze çağırıldı (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 801). Aynı yıl Eğriboz'a, ertesi yıl Girit'in tahririni yapmak üzere Kandiyeye muhafızlığına gönderildi. Bir ara Boğazhisar muhafızlığı yaptıysa da bu uzun sürmedi, tekrar eski görevine döndü. 1708'de İstanbul'da II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan'la düğün töreni yapılan Nûman Paşa, ertesi yılın ağustosunda tekrar Eğriboz, aynı yıl içinde de Bosna valiliğine, 17 Rebülevvel 1122'de (16 Mayıs 1710) Belgrad muhafızlığına getirildiyse de buralara gönderilmedi. Dönemin sadrazamı Çorlulu Ali Paşa tarafından en tehlikeli rakip görüldüğünden bir an evvel başşehirden uzaklaştırılmak istenirken 18 Rebüülâhîr 1122 (16 Haziran 1710) tarihinde onun yerine sadrazamlığa tayin edildi.

Ülkenin islahı yolunda bazı projeleri olan Nûman Paşa, önce devlet kadrolarını yenilemeye ve asker alacaklarını ödemeğe özen gösterdi. En büyük amacının kendisini dört gözle bekleyen halkı memnun etmek olduğu rivayet edilir (Râşid, III, 330). Çözüm bekleyen dış meselelerin en önemlisini, Rusya ile yaptığı Poltava savaşını kaybedip Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Osmanlı kaynaklarında Demirbaş Şarî lakabıyla anılan İsveç Kralı XII. Karl'ın ülkesine gönderilmesi oluşturuyordu. III. Ahmed de onun bu meseleyi halledeceği ümidindeydi. Bu konuyla ilgili olarak 1710 yılı İstanbul'unda zorlu bir diplomatik mücadele yaşandı. Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçileriyle Demirbaş Şarî'nin temsilcisi yoğun faaliyet içine girdiler. Fransız sefiri De Ferriol'un Rusya aleyhin-